

# OPSTAND TEGEN TWEE GODEN?

## Het Godsverlangen bij Spinoza en Nescio

Een verband tussen Spinoza en Nescio: het lijkt vergezocht. Waar Spinoza de realiteit wilde begrijpen met behulp van de meetkundige methode, staat Nescio bekend als een neoromantische auteur die de werkelijkheid vanuit de innerlijke leefwereld van zijn personages belichtte. Maar er is wel degelijk een verwantschap: bij beiden openbaart God zich in de natuur.

\_ GUIDO VANHEESWIJCK

Tussen de geschriften van de twee in Amsterdam geboren Hollandse meesters, de filosoof Baruch de Spinoza (1632-1677) en de literator Nescio (pseudoniem van Jan Hendrik Frederik Grönloh, 1882-1961), gaapt niet alleen een afgrond van twee en een halve eeuw. Ook de wijze waarop zij de werkelijkheid tegemoet traden was diametraal tegengesteld. Op het eerste gezicht is het dan ook niet verwonderlijk dat niemand beide auteurs met elkaar in verband heeft gebracht, te meer omdat Nescio zelf – in tegenstelling tot talloze Nederlandse dichters en romanschrijvers – nooit aan Spinoza heeft gerefereerd.

En toch lijken de twee Hollandse meesters sterk verwant te zijn, zeker wanneer we kijken naar wat ze hebben geschreven over God. Bij beiden openbaart God zich in de natuur, ook al hanteert Nescio nooit letterlijk de termen “Deus sive Natura” die Spinoza gebruikt. Die verwantschap is zelfs in het oog springend, wanneer we Spinoza niet alleen als een rationalistische filosoof en Nescio niet alleen als een neoromantische novelleschrijver zien, maar eveneens kijken naar wat graag wordt omschreven als hun mystieke ervaring van de werkelijkheid.

Over het zogenaamd mystieke karakter van Spinoza’s Godsbeeld en de daarmee verweven opvatting van de natuur is al heel veel geschreven. De romantische “herontdekking” van Spinoza tijdens de achttiende en negentiende eeuw en de talloze debatten over een juiste Spinoza-interpretatie die daaruit voortvloeiden hebben met het enigmatische karakter van dit “mystieke” te maken. Maar ook een aantal interpreatoren van Nescio hebben zich gebogen over de vraag of Nescio, wanneer hij Gods manifestatie in de natuur evoceert, al dan niet een mysticus is. Wanneer dat gebeurde, werd dat mystieke gehalte echter nooit in verband gebracht met Spinoza.

Dat Nescio en Spinoza niet eerder met elkaar in verband zijn gebracht is om nog een andere reden verwonderlijk. Niet alleen is er sprake van een gelijkschakeling of op zijn minst een nauwe verwevenheid tussen God en natuur, daarenboven stellen zij twee opvattingen over God diametraal tegenover elkaar. In de Appendix bij het eerste deel van de *Ethica* tekent Spinoza zijn visie op God uit in scherp contrast met de theologische interpretaties, zoals die opgang maakten in het Holland van zijn tijd. In *Dichtertje* spreekt Nescio over twee goden, de “God van Nederland” en de “God van hemel en aarde”. Laat mij starten met deze tegenstelling.

## DE GOD VAN NEDERLAND

De God van Nederland duikt bij Nescio voor het eerst op in *Dichtertje*, het derde verhaal van zijn trilogie. Daarin vertelt hij over de “onmogelijke” verliefdheid van het dichtertje, onmogelijk omdat de “God van Nederland” dergelijke zotternijen niet toelaat. Want de God van Nederland is

de God van je baas en van je schoonvader en van je baas z'n boekhouder [...]. De God van je tante, die zei, dat je moest groeten als je langs 't huis van je baas kwam in Delft of Oldenzaal, waar was 't ook weer, ook al zag je niemand, je kon nooit weten wie 't zag. [...] De God van al die mensen, die zullen zeggen: “Dat had ik van jou niet gedacht,” als je dan nog eens probeert te leven en die zullen zeggen: “Dat had ik altijd wel gedacht, dat kon niet goed gaan”, als je later in 't werkhuis moet. De God die niet hebben kan dat je 's zaterdagsmiddags vrij bent, de God van meneer Volmer, hoogleraar in 't boekhouden en de bedrijfsleer, die vindt dat je te veel naar de lucht kijkt. De God van allen die geen andere keus hebben dan werken of vervelen. De God van Nederland, van heel Nederland, van Susterhuis-terveen en Spekholzerheide [...]. (Nescio 2015: 87-8)

De God van Nederland, van de fatsoensrakkers, van de nuchtere pragmatici die je verbieden naar de meisjes te kijken; die God, op mensenmaat gemaakt, is allerminst vies van theologen en hun geleerde hersenspinsels. Want niet in de natuur vinden de gezeten burgers van Nederland Hem, maar in een “boek”, waaruit ze dan hun zelf gefabriceerde of aan exegetische krompraat ontleende geboden en verboden distilleren:

Hoe velen waren er niet, die aan Gods heerlijkste openbaringen dagelijks als stomme beesten voorbij gaan, [...]. En die nemen een boek waar zij nix van begrijpen *kunnen* en lezen een paar regels die ze denken dat ze begrijpen en dan zeggen ze dat hun de wil des Heeren is geopenbaard. (Nescio 1961a: 75)

In dat boek vindt Nescio de God van hemel en aarde niet. Want de God van Nescio is geen christelijke God, een God die mens is geworden om de kloof tussen Hem en ons te dichten. De God van hemel en aarde vindt hij wel in de natuur; God valt weliswaar niet helemaal samen met de natuur maar de natuur is er op zijn minst de voortdurende manifestatie van. God is – in een spinozistische terminologie die Nescio nooit zou hanteren - de “Natura Naturans” die zich ontledigt in de “Natura Naturata”. Hij zegt het zo:

Zijn velden zijn er onmetelijk, zijn tuinen staan er vol schoone bloemen, die niet sterven, en statige vrouwen wandelen er naakt, vele duizenden. En de zon gaat er op en onder en schijnt laag en hoog en weer laag en 't eindelooze gebied is eindeloos 't zelfde en geen ogenblik gelijk. En breede rivieren stroomen er door met vele bochten en de zon schijnt er in en ze voeren 't licht naar de zee. [...] En ik ben dankbaar dat mij dit gegeven is. En in ootmoed pijp ik nog eens aan en voel mij God, de oneindigheid zelf. Doelloos zit ik, Gods doel is de doelloosheid. (Nescio 2015: 68)

Spinoza spreekt nooit over de “God van Nederland”. Maar heel zijn leven is hij aanwezig geweest, eerst in de gedaante van de God bij de Joodse rabbijnen die hem in de ban deden, vervolgens in de gedaante van God in allerhande christelijke denominaties, van Arminianen tot Collegianten en Gomaristen, in dienst van regenten of stadhouders. In naam van die zeventiende-eeuwse “God van Nederland”, gefabriceerd op maat van mensen en hun grillige verlangens, voltrokken zich vervolgingen, banvloeken, executies en zelfs brutale moorden. Tegen die “God van Nederland” gaat Spinoza in het verweer:

En aangezien alle vooroordelen [...] afhangen van dit éne: namelijk [...] dat God zelf alles bestiert met het oog op één bepaald doel (men zegt immers dat God alles ter wille van de mensen heeft geschapen, de mens zelf echter opdat deze hem verere), zal ik dit vooroordeel het eerst beschouwen en daartoe in de eerste plaats naar de oorzaak zoeken en waarom zovelen er zich bij neerleggen en allen van nature zozeer geneigd zijn het te aanvaarden. (*Ethica* I, Appendix)

In diezelfde appendix plaatst Spinoza tegenover de theologische vooringenomenheden en antropomorfe projecties rond de “God van Nederland” de “God van hemel en aarde”. Slechts via de omweg van het wiskundige denken kunnen we, zo meent hij, tot



**Gravure van Spinoza,**  
collectie Rijksmuseum, Amsterdam



**Nescio in de jaren 1950**  
© Manuel van Loggem / Nederlands Fotomuseum

de ware kennis van God – *Deus sive Natura* – komen, “die niet over doeleinden, maar slechts over wezen en eigenschappen van figuren handelt, [en] de mensen een ander richtsnoer van waarheid had getoond”. (*Ethica* I, Appendix)

## GOD EN NATUUR

Zowel bij Nescio als bij Spinoza is God zodanig aanwezig in de natuur, dat beide als het ware lijken samen te vallen. In de verhalen van Nescio worstelen de Titaantjes onophoudelijk met Gods alomtegenwoordige aanwezigheid:

‘God is overal? Of niet, Koekebakker? Dat zeggen ze toch?’ Ik knikte. [...] ‘Dus hij is overal,’ zei Bavink. ‘Daar en daar en daar.’ Met uitgestrekte arm wees hij om ons heen. ‘En daar achter die zee, in ’t land dat wij niet zien. En daar, bij Driehuis, waar de booglampen staan. En in de Kalverstraat. Ga eens met je rug naar ’t water staan en luister. Kan je eruit blijven?’

‘Waaruit?’

‘Uit die zee?’ Ik knikte van ja, dat kon ik best.

‘Ik nauwelijks,’ zei Bavink. ‘’t Is zo raar dat weemoedige geluid achter je. ’t Is net of zoo’n zee wat van me wil. Daarin is God ook. God roept. ’t Is waarachtig geen lolletje, overal is-i. En overal roept-i Bavink. Je wordt mal van je eigen naam, als-i zoo dikwijls geroepen wordt. En dan moet Bavink schilderen. Dan moet God op een brokkie linnen met verf. Dan roept Bavink “God”. En zoo blijven ze mekaar roepen. (Nescio 2015: 64)

De overal aanwezige goddelijke natuur is eentonig en vervalt in herhalingen. Altijd wordt het morgen, middag, avond, nacht, lente, zomer, herfst en winter, zegt Bavink. En nooit geeft de goddelijke natuur daarvan rekenschap. Maar “die eentonigheid is niet mechanisch, niet dood, maar levend. Hetzelfde is altijd weer anders. Hoe anders en waarom? Dat is onduidelijk, God geeft geen rekenschap en hier ontstaat die God, over wie Nescio telkens weer spreekt. De God die aandoenlijk ver verheven is boven het gewoel en getob der mensen [...] en die zich in eeuwigheid niet begrijpen laat.” (Geenen 1965-6: 157)

Ook bij Spinoza manifesteert God zich in de natuur. God valt echter niet zomaar met de natuur samen. God is de absoluut oneindige “*Natura Naturans*” die voortdurend een oneindig aantal verschijningsvormen (“*Naturata Naturata*”) als effect produceert, waarvan het materiële universum slechts één onderdeel is. Ook voor Spinoza is de Goddelijke natuur eentonig, vervalt ze in herhalingen, zij het op het ritme van het causaliteitsprincipe, zich mechanisch van oorzaak naar gevolg voltrekkend.

Noch bij Nescio noch bij Spinoza is de Goddelijke aanwezigheid te vereenzelvigen met een persoonlijke God, laat staan een christelijke God. Gods doel is voor beiden de doelloosheid. Maar doelloosheid is geen synoniem van zinloosheid. “God bestaat voorbij onze gedachten aangaande doel en zin van het leven. Gods doel is de

doelloosheid wil zeggen: Gods doel is het bestaan op zichzelf, dat niet meer vanuit een verder doel verklaard kan worden. God is, in zichzelf, volmaakt. Wat de mens alleen nog maar kan afdoen met het oordeel: dat is doelloos, daar verschijnt een diepere werkelijkheid, waarop ons denken geen vat meer heeft: de ervaring dat het bestaat.” (Geenen 1965-6: 158)

Het is in deze bestaanservaring dat bij Spinoza en Nescio het mystieke karakter op de voorgrond treedt. Maar is de mystieke ervaring voor beiden identiek? Om die vraag te beantwoorden, kijken we naar een nooit helemaal opgehelderd en wellicht nooit helemaal op te helderen (kentheoretisch) vraagstuk in de filosofie van Spinoza: dat van de verhouding tussen de verschillende soorten kennis.

### AMOR INTELLECTUALIS DEI

Je kunt Spinoza natuurlijk lezen als een zuivere rationalist. Maar dan doe je wel afbreuk aan zijn onderscheid tussen drie vormen van kennis, waarvan de derde en hoogste vorm vaak in verband wordt gebracht met een mystieke ervaring. Waaruit bestaat dit onderscheid? *Kennis van de eerste soort* noemt Spinoza kennis die we bereiken via ervaring, geheugen en meningen allerhande. Een dergelijke kennis die aan de verbeelding (*imaginatio*) ontspruit, is onbetrouwbaar en verhindert ons de dingen te zien vanuit het perspectief van de eeuwigheid. Dat laatste gebeurt slechts in de *kennis van de tweede soort*. Die bereiken we wanneer we de dingen op een theoretisch-mathematisch-afstandelijke manier bekijken, dit wil zeggen vanuit een eeuwigheidsperspectief, “*sub specie aeternitatis*”.

Opdat er intuïtieve *kennis van de derde soort* – die Spinoza omschrijft als de *amor intellectualis Dei* – kan optreden, is echter meer nodig dan een theoretisch-afstandelijk standpunt. Een theoretisch standpunt kan immers ook leiden tot ervaringen van zinverlies, angst en onttovering. Wil een intuïtieve ervaring, verweven met een intellectuele liefde tot God tot stand komen, dan “is een soort ‘terugkeer’ naar zichzelf (als particulariteit) nodig, die een soort ‘aanvaarding van zichzelf’ betekent” (De Dijn 2012: 113). Als onderdeel van de goddelijke natuur – Deus sive Natura – aanvaardt de denker dankbaar het leven zoals het is: deelachtig aan de vreugde van het begrijpen, ziet hij in dat de dingen goed zijn zoals ze zijn. Niet langer beschouwt hij zich als een autonoom individu met zijn menselijke, al te menselijke wensen en imaginaire voorstellingen, maar als opgenomen in de eeuwige, natuurlijke werkelijkheid waaraan hij de aloude naam van God kan toekennen. Bij Spinoza is een opstand tegen de God van het heeel ondenkbaar.

Dat betekent echter niet dat emoties in Spinoza’s denken geen rol spelen. Integendeel, het derde en het vierde deel van de *Ethica* gaan uitvoerig in op de aard en de oorsprong van de emoties of “aandoeningen” en hoe de mens in het dagelijkse leven erdoor verknecht kan worden. Maar uiteindelijk, zo toont hij aan in het vijfde en laatste deel, verdwijnen de emoties van droefheid en van tekort, wanneer een soort “terugkeer” naar zichzelf (kennis van de derde soort) de overhand krijgt. Dankzij de kracht van

het mathematisch denken kan de wijze een duidelijke scheidingslijn trekken tussen de emoties van droefheid en van blijheid. Via de kennis van de derde soort kan hij zich tenslotte bevrijden uit de “knechtschap van de aandoeningen”:

Alle aandoeningen kunnen worden teruggebracht tot Begeerte, Blijheid of Droefheid, gelijk uit de definities die wij daarvan gaven blijkt. Onder droefheid evenwel verstaan wij dat het vermogen van de Geest tot denken wordt verminderd of belemmerd. Derhalve bedroeft de Geest zich in zover als zijn vermogen tot begrijpen, d.w.z. tot handelen, wordt verminderd of belemmerd. Wij kunnen daarom geen enkele aandoening van Droefheid met de Geest in verband brengen voor zover hij handelt, doch uitsluitend aandoeningen van Blijheid en Begeerte, die ook in dit opzicht op de Geest betrekking hebben. (*Ethica*, Deel III, stelling 59, bewijs)

## ONVERVULD GODSVERLANGEN

Je kunt Nescio zien als niet meer dan een gedesillustioneerde, antiburgerlijke romanticus. Maar dan doe je wel afbreuk aan een aspect van zijn geschriften, waarop onder meer Koos Geenen heeft gewezen. “Onder het lezen verging het mij, alsof het gezicht van Nescio een andere belichting kreeg. De trekken bleven gelijk, de belichting echter werd anders. [...] Nescio voerde mij langs zichzelf heen, zijn kleine stem sprak niet meer van zichzelf, maar van iets anders, van iets zoals hij zelf zegt “wat niet van deze aarde is”. [...] Door dat perspectief namelijk kregen kenmerken van zijn werk een andere betekenis, zijn nuchterheid bv. leek door iets anders te zijn veroorzaakt, kortom dat licht maakte van Nescio een ander mens.” (Geenen 1965-6: 147)

Dat andere perspectief is het mystieke perspectief, het perspectief van waaruit Spinoza tot het besef kwam dat we onderdeel zijn van een Goddelijke werkelijkheid. Ook Nescio gaat op zoek om aan dit besef geluk – Spinoza spreekt van “heil” – te verbinden:

Maar toen wij aan 't eind van den dijk kwamen en de Zuiderzee voor ons zagen, toen werd ook Hoyer stil, zoo stil als 't water, dat wittig blauw was, als de lucht er boven. [...] Groot was God dien middag en goedertieren. Door onze oogen kwam Zijn wereld naar binnen en leefde in onze hoofden. En onze gedachten gingen woordeloos uit over de wereld, ver over den gezichtseinder gingen zij. [...] En toen zei Hoyer, die tegenover me zat: ‘Kijk eens wat een lucht’. In 't zuidwesten was de heele hemel geel. En ik ging dwars op m'n stoel zitten en keek en vond dat alles goed was, zooals 't was en dat er niets meer te veroveren viel en leefde. [...] En toen dachten wij aan 't voorjaar, dat zou komen na dien winter en voelden ons weer onsterfelijk en heelemaal niet droevig meer. (Nescio 2015: 144-6)

Dat geluksgevoel is echter niet blijvend. Zoals Spinoza, kent ook Nescio de spanning tussen het goddelijke perspectief (“a view from nowhere”) en het menselijke perspectief (“a view from now/here”), tussen het besef van Gods wereld (“Boven het dal”) en de grauwe realiteit van de dagelijkse wereld vol beslommeringen (“het dal der plichten”).

ik zit op den berg en kijk in het dal der plichten. [...] het dal is zonder bloemen en boomen. Er loopen veel menschen door elkaar. [...] Na eenigen tijd sterven zij allen, toch zie ik niet dat hun aantal mindert, het dal ziet er steeds eender uit. [...] ik sta in het dal op een pleintje van zwarte sintels, bij een kleine stapel afbraakplanken en een onbruikbare waschketel. En ik kijk en zie mezelf zitten, daar boven, en ik jank als een hond in de nacht. (Nescio 1961: 7)

Dat goddelijke perspectief is voor Nescio echter geen vrucht van mathematische kennis. Voor hem staat mathematische kennis niet gelijk met het goddelijke perspectief, *sub specie aeternitatis*. Gezeten op de berg, “boven het dal der plichten”, kijkt hij weliswaar ook van bovenaf naar de topperige mensenwereld, maar hij doet dat als het ware vanuit een “religieus” perspectief, opgenomen in de oneindigheid van Gods werkelijkheid. Het is een perspectief waarin elke vorm van menselijke berekening is weggevallen én tegelijk de menselijke tragiek van onvervulbare verlangens duidelijk wordt.

De rust die de spinozistische wijze vindt in de aanvaarding van het leven door de mathematische kennis op zijn eigen particuliere persoonlijkheid te betrekken, is de Titaantjes niet gegeven, zij het bij hoge uitzondering en dan nog voor heel even. Heel even voelen zij zich onderdeel van een grotere werkelijkheid, maar al vlug komen telkens weer de diepe verlangens opspelen, die onvervulbaar moeten blijven: “Doelloos zit ik, Gods doel is de doelloosheid. Maar voor geen mensch is het weggelegd dit bij voortdoring te beseffen.” (Nescio 2015: 68) Want: “Zoo was ’t: God liet zijn aangezicht zien en verhulde ’t beurtelings.” (Nescio 2015: 58) En wanneer Bavink God op een “brokkie linnen met verf” wil vastleggen, ontglipt Hij hem telkens weer:

Voor God is ’t een spelletje, die is oneindig en overal. Hij roept maar. Maar Bavink heeft maar één dom hoofd en één domme rechterhand en kan maar aan één schilderijtje tegelijk werken. En als-i denkt dat-i God heeft dan heeft-i linnen en verf. Dan is God overal, behalve waar Bavink ’m hebben wil. (Nescio 2015: 64)

Nescio heeft op zijn minst een ambivalente houding tegenover de God van het heelal. Er is zeker dankbaarheid; maar ook opstandigheid, verweven met dat nagenoeg ondraaglijke besef van onvervulbaarheid waarmee de God van het heelal hem opgezadeld heeft. Nescio was niet op zoek naar een heldere omschrijving van het concept God;



veeleer wilde hij zijn wisselende ervaring van God aan het papier toevertrouwen. Door gaans koppelt hij zijn Godservaring aan de natuur en de fascinatie die ervan uitgaat, een goddelijke natuur die zich niet om de mens bekommert. Maar soms lijkt het alsof God iets met hem voorheeft of iets van hem vraagt. In filosofische termen, God is nu eens pantheïstisch, dan afstandelijk deïstisch en bij uitzondering op de menselijke verlangens betrokken. Maar als dat laatste gebeurt, loert steevast de teleurstelling, het gemis om de hoek.

Hier manifesteert zich het verschil tussen Spinoza en Nescio. Het wereldbeeld van Spinoza is dat van een “onttoverde” wereld en het “unieke van Spinoza is dat hij een leer ontwerpt die laat zien hoe met en in zo’n onttoverde wereld toch valt te leven, hoe wijsheid juist eist “in die waarheid te leven”, hoe heil, herbetovering, mogelijk is doorheen de onttovering.” (De Dijn 2012: 17) Bij Nescio daarentegen is altijd het besef aanwezig “van een door Gods bestaan gevulde ruimte en van daaruit krijgt ook zijn topografie een andere zin” (Geenen 1965-6: 151). Nescio’s wereldbeeld is “betoverd” en “betoverend”, maar voor de mens is het onmogelijk aan die betovering deelachtig te blijven, de betovering in stand te houden.

Die onvervulbare emoties manifesteren zich in talloze personages: in Japi, die uiteindelijk van de brug stapt, in Bavink die God niet kan schilderen en mal wordt, in het Dichtertje en de onmogelijke zoektocht naar de volkomen liefde, die waanzinnig maakt. Ze komen van heel diep, “de profundis”, zoals de titel van één van zijn kortverhalen luidt. Daarin omschrijft hij de rol van zijn schrijverschap als tegengif tegen de onvervulbaarheid van verlangens, tegen de onmogelijkheid om te blijven vertoeven in de doelloosheid van God. En tegelijk onthult hij daarin de prijs die hij ervoor betaalt: “Maar de afgrond van waanzin achter mij heeft U niet gezien, ongemerkt heb ik U daar langs geleid en och, dat was immers ook juist wat ik wilde”. (Nescio 1961: 155)

Het mathematische denken, waarmee Spinoza een cesuur aanbrengt tussen emoties van droefheid en blijdschap, is bij Nescio helemaal afwezig. De gevoelens van droefheid en blijdschap lopen als het ware in elkaar over: “Kwellen bleef hem het raadsel van het leven dat onoplosbaar blijft, en het onvoorspelbare van de tijd die altijd eindigt en nooit eindigt, en de zon die blijft opgaan en ondergaan [...] Daarom, daaruit schreef hij: mijn vele dagen willen niet zo maar vergaan. *En het is niet enkel droefheid, het is altijd de droefheid gemengd met een begin van vreugde, de vreugde gemengd met een begin van droefheid* (mijn cursivering)”.<sup>1</sup>

## TWEE KATHEDRALEN

Uit hun zoektocht om de plaats van de eindige mens in de oneindige werkelijkheid te peilen en een antwoord te vinden op zijn eeuwige vragen hebben Spinoza en Nescio hun “kathedralen” opgebouwd. Telkens weer – generatie na generatie – zoeken mensen er soelaas en herkenning. Spinoza’s kathedraal waaraan hij gestaag bouwde en die

postuum zou verschijnen is de *Ethica*, geconstrueerd in vijf delen en gestoeld op een geometrisch, mathematisch fundament. Daarin wikt en weegt hij alle grote vragen – over mens, wereld, God en hun onderlinge verhouding. Maar Spinoza was niet alleen gericht op het verkrijgen van inzicht. De titel, *Ethica*, verraad dat hij allereerst zocht naar het heil en het geluk, hoe moeilijk dat ook te vinden is:

Indien al de weg, die, naar ik aantoonde, daarheen leidt, zeer bezwaarlijk lijkt te zijn, hij kan nochtans worden gevonden. En voorzeker, wél moet het moeilijk zijn, wat men zo zelden aantreft. Want indien de redding voor het grijpen lag en zonder inspanning was te bereiken, hoe was het dan wel mogelijk dat zij door bijkans iedereen wordt voorbij gezien? Maar al het voortreffelijke is even moeilijk als zeldzaam. (*Ethica* V, Stelling 42, Opmerking)

Uit de novellen van Nescio spreekt datzelfde verlangen naar heil, vreugde en geluk. Maar bij hem groeit dat verlangen uit een diepe tweespalt, een rusteloosheid, die de wijze van Spinoza vreemd lijkt. Voor Spinoza wordt de wijze “nauwelijks van gemoed bewogen en houdt – met eeuwige noodwendigheid zich bewust van zichzelf, van God en van de dingen – nooit op te bestaan en is steeds de waarachtige zielsrust deelachtig” (*Ethica* V, Stelling 42, Opmerking). Hoe moeilijk ook, het ideaal van zielsrust is voor de wijze bereikbaar. Voor Nescio welt de vreugde, verbonden aan het bouwen van zijn immer onvoltooide kathedraal, op uit de onpeilbare diepte van zijn innerlijke gespletenheid:

Uit niet te kunnen wat ik wil, uit niet te willen wat ik kon, uit te verlangen naar wat ik niet heb en naar wat ik niet ben. [...] Uit al deze dingen bouw ik mijn cathedraal. En mijn cathedraal staat daar als enkel vreugde, zij blinkt in de zon met haar beide torens, onvoltooid om steeds hooger te rijzen. (Nescio 1961: 155)

In een brief aan Albert Burgh schreef Baruch de Spinoza: “Ik zeg niet de beste filosofie gevonden te hebben, maar ik weet dat ik de ware [filosofie] begrijp.” Die ware wijsbegeerte is gebouwd op de zekerheid van een mathematische fundering: “veram me intelligere *scio*.” Scio – ik weet het. Jan Hendrik Frederik Grönloh verschool zich achter het pseudoniem dat alles over hem onthult: *nescio*. Nescio – ik weet het niet.

In het verhaal *Een lange dag* komt een figuur voor, Sam, klaarblijkelijk een vriend en zielsverwant van de ik-figuur. Ook Sam vindt dat God groot is, dat hij zich onophoudelijk manifesteert in de natuur en in de mysterieuze aantrekkingskracht van meisjes die hij toch niet krijgen kan. Op een zondagmorgen ergens begin april zitten Sam en de ik-figuur samen in de trein. Ze kijken door het raam naar buiten. En ofschoon de ik-figuur “toen al nuchter en getrouwd man en vader was”, dagdroomt hij

met Sam over een meisje met blauwe ogen van wie zij maar heel even op het perron in Uitgeest een glimp hebben opgevangen. Dat ze haar nooit meer zullen zien, daar wordt de ik-figuur zelfs belachelijk sentimenteel van. Maar dan roept Sam hem terug tot de diepste werkelijkheid met de vraag die er alles toe doet:

‘Weet je wat het eeuwige aan de ontroering geeft?’

Ik was ineens niet sentimenteel meer. ‘Hè?’ zei ik en mijn hoofd en bovenlijf gingen vanzelf een klein endje achteruit en kwamen toen vanzelf weer net zoo ver terug. Ik zweeg. [...]

‘Nee, zonder gekheid, wat geeft het eeuwige aan de ontroering?’

Ik haalde m’n schouders op.

‘Een constructie, een geconstrueerde onderbouw, een mathematische fundering’.

‘Pats,’ zei ik, ‘nooit zal ’t onsterfelijk licht bij nacht naar onder rijzen,’ en citeerde Multatuli.

‘Dat begrijp jij niet [...]. Wat dacht je dan, dat je was?’ [vroeg Sam]

Ik zei dat ik ’t niet wist. (Nescio 2015: 157-8)

## NOOT

- 1 Woorden uitgesproken door Anthonie Donker naar aanleiding van het overlijden van Nescio, geciteerd in: MAURITS VERHOEFF, *Verlangen zonder te weten waarnaar. Over Nescio*, Bas Lubberhuizen, Amsterdam, 2011.

## LITERATUUR

NESCIO, 'Heimwee', in: *Tirade*, 1961.  
NESCIO, *Boven het dal en andere verhalen*, Van Oorschot, Amsterdam, 1961.  
NESCIO, *Brieven uit Veere*, bezorgd en toegelicht door Lieneke Frerichs, Van Oorschot, Amsterdam, 2010.  
NESCIO, *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje, Mene Tekel*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 2015.  
SPINOZA, *Ethica*, uit het Latijn vertaald en van verklarende aantekeningen voorzien door Nico Van Suchtelen. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1979.

## BRONNEN

ROB BINDELS, *Nescio. De man die iets miste*, Huis Clos, Rimborg, 2016.  
ANIKO DAROCZI, 'Nescio, de mystieke dichter', *Literatuur* (13), 1996, pp. 282-292.  
HERMAN DE DIJN, *De doornen en de roos*, Pelckmans, Kalmthout, 2012.  
KEES FENS, 'Ogenblik en eeuwigheid', in: KEES FENS, *De eigenzinnigheid van de literatuur*, Van Oorschot, Amsterdam, 1964, pp. 22-30.  
KEES FENS, 'Opstand tegen twee goden', in: KEES FENS, *De gevestigde chaos*, Van Oorschot, Amsterdam, 1966, pp. 53-58.  
KOOS GEENEN, 'Nescio, cynicus of mysticus?', *Maatstaf* (13), 1965-6, pp. 146-164.  
ROGER HENRARD, *Wijsheids gestalten in dichterwoord. Onderzoek naar de invloed van Spinoza op de Nederlandse literatuur*, Van Gorcum, Assen, 1977.  
HENRI KROP, *Spinoza. Een paradoxaal icoon van Nederland*, Prometheus, Amsterdam, 2014.  
RENÉ MARRES, 'Een feministische kijk op Nescio's *Dichtertje* nader bekeken', in: *Forum der Letteren* 33 (1992), pp. 225-8.  
MAARTEN VAN BUUREN, *Spinoza. Vijf wegen naar de vrijheid*, Ambo / Anthos, Amsterdam, 2016.  
PAUL VAN TONGEREN, "'Maar die van God is vervuld gaat aan zijn gruwelijke oneindigheid ten gronde" – Over God in het werk van Nescio', in: E. Berns, P. Moyaert en P. van Tongeren, *De God van denkers en dichters. Opstellen voor Samuel IJsseling*, Boom, Amsterdam, 1997, pp. 9-25.  
BENJAMIN VAN VLIET, *Een paard te willen vangen onder je pet – Nescio in zijn tijd*, masterscriptie Nederlandse literatuur, Universiteit Utrecht, 2006, pp. 38-39. Online: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/1874/20349/1/Scriptie.doc>  
MAURITS VERHOEFF, *Verlangen zonder te weten waarnaar. Over Nescio*, Bas Lubberhuizen, Amsterdam, 2011.